

II

STUDIJE I ČLANCI

Nikola Jandrić

KA GLOBALNOM EKSPRESIVIZMU: EKSPRESIVIZAM I FREGE-GIČOV PROBLEM¹

SAŽETAK

Ovaj rad ima za cilj da istraži Frege-Gičov problem kao argument u prilog globalnog ekspresivizma. Iako Gič koristi Fregeovu poentu kao osnovu za svoj argument protiv različitih formi ekspresivizma, autor smatra da isti argument može poslužiti kao podrška odbacivanju reprezentacionalističkog pristupa analizi jezika. Frege-Gičov problem se interpretira kao argument u prilog teze deklarativizma, kojom se tvrdi da je potreban jedinstven semantički model za sve deklarativne rečenice. Autor pokazuje kako teorijska ograničenja reprezentacionalističke semantičke paradigme postavljaju različite oblike diskursa u nepovoljan položaj, te postulira jedan oblik ekspresivizma kao opšte teorije značenja koja ova ograničenja može da prevaziđe. Argumenti se zasnivaju na ideji da dodela primata aktu tvrdjenja u opštoj teoriji značenja uklanja potrebu za pretpostavkom radikalne raznolikosti između različitih vokabulara, čime se naglašava suštinska sličnost u načinu konstituisanja njihovog propozicionalnog i pojmovnog sadržaja.

KLJUČNE REČI

Frege-Gičov problem, ekspresivizam, reprezentacionalizam, semantika, metaetika, deklarativizam, upotreba, tvrđenje

Cilj ovog rada je da predstavi Frege-Gičov problem u svojstvu argumenta u prilog *globalnog* ekspresivizma. Iako Gič (*Peter Geach*) citira Fregeovu (*Gottlob Frege*) poentu (*The Frege point*) kao glavni izvor svoje argumentacije protiv različitih oblika ekspresivizma, smatram da isti argument možemo da predstavimo kao argument za odbacivanje reprezentacionalističkog shvatanja jezika. Reprezentacionalističko shvatanje jezika zbog svojih osnovnih teorijskih pretpostavki stavlja različite oblike diskursa u nepovoljan položaj i dovodi do postuliranja jednog oblika ekspresivizma kao teorije značenja za ove „naročite“ oblike diskursa. Ukoliko jedna opšta teorija značenja

¹ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-137/2025-03/200163).

dodeli metodološki primat aktu tvrđenja umesto relaciji reprezentacije ili predstavljanja, nećemo više imati razloga da tvrdimo da značenja različitih oblika diskursa poseduju radikalno različitu prirodu. Njihova sličnost neće se ispostaviti isključivo površinskom, kako to smatra pristup koji ćemo u ostatku rada zvati *lokalni* ekspresivizam, već suštinskom: svaki oblik diskursa svoj sadržaj imaće na identičan način.²

Prvi deo rada sastoji se od genealogije moralnog ekspresivizma i predstavljanja teze račvanja, kojom se tvrdi da postoje dva naizgled ista, ali suštinski različita oblika tvrđenja: onaj o svetu i onaj koji deluje kao da je o svetu, ali je *zapravo* samo izraz stanja ili stavova subjekta. U drugom delu rada predstaviću Frege-Gičov problem kao najjaču kritiku ekspresivističkih teorija, koja pokazuje kako ekspresivističke teorije pretpostavljaju diskontinuitet propozicionalnog sadržaja u tvrđenim i netvrđenim kontekstima. Ekspresivizam se tako ispostavlja neodrživom teorijom značenja, i naš moralni, modalni i normativni vokabular bivaju dovedeni u pitanje kao delovi jezika koji pretenduju na objektivnost. Kako bismo sačuvali objektivnost ovih vokabulara, u trećem delu rada predlažem odbacivanje reprezentacionalističke paradigme jezika, te prihvatanje *globalnog* ekspresivizma u obliku inferencijalnog pragmatizma kao opšte teorije značenja koja ne nailazi na probleme sa kojima se suočavaju reprezentacionalizam i lokalni ekspresivizam. Na samom kraju rada sumiraću zaključke postignute u prethodna tri dela.

I Genealogija moralnog ekspresivizma i teza račvanja

Filozofske rasprave o značenju uglavnom implicitno prihvataju tezu reprezentacionalizma. Teza semantičkog reprezentacionalizma je da semantički sadržaj izraza jezika potiče iz relacije predstavljanja (*representing*), referencije ili označavanja u kojoj konkretan izraz stoji sa odgovarajućim delom sveta, tj. onim što označava. Značenje nekog izraza tako čini objekat ili stanje stvari koje izraz pretenduje ispravno da predstavi, a relacija referencije ili imenovanja smatra se osnovnom semantičkom relacijom.³ Počevši od odnosa u kom izrazi jezika i delovi sveta stoje, reprezentacionalista namerava da *opravda* načine na koje se ovi izrazi ispravno koriste i

2 Distinkciju između lokalnog i globalnog ekspresivizma o kojoj će dalje u radu biti reči povlači Prais (*Huw Price*) (Price 2008).

3 Reprezentacionalizam po pitanju značenja rečenica može se razumeti na dva načina: ili kao imena za činjenice, ili kao funkcije čiji su argumenti imena pojedinačnih objekata o kojima se pomoću date rečenice nešto tvrdi. Koji od ova dva načina će biti slučaj, zavisi isključivo od toga kojim će izrazima jezika reprezentacionalista dodeliti metodološki primat.

inferencijalne relacije koje među njima važe (Brandom 1994: 69; 2022: 14). Reprerentacionalistička semantika, možemo tako da kažemo, interpretira jezička značenja u terminima relacija između jezika, sa jedne strane, i sveta, sa druge (*word – world relations*). Razumeti izraz, stoga, znači razumeti sa kojim delom sveta on stoji u odnosu, jer upravo je taj konkretan deo sveta ono što određuje pravila ispravne upotrebe odgovarajućeg izraza.

Reprerentacionalističke teorije mogu kao osnovnu jedinicu značenja uzeti pojedinačne reči ili rečenice od kojih potom pomoću funkcionalno definisanih logičkih veznika konstruišu složenije rečenice, odakle potiče ideja istinosno funkcionalne semantike. Složeniji jezički oblici, nastali upotrebom logičkih veznika, tako su funkcije čije su vrednosti istinosne vrednosti osnovnijih jezičkih oblika i one su istinite s obzirom na istinosne tablice konkretnog logičkog veznika koji je u njihovoj konstrukciji upotrebljen. Tako, rečenica koja sadrži konkretan logički veznik ne opisuje neku složenu činjenicu, već dve činjenice u relaciji definisanoj tim logičkim veznikom. Istinitost ove rečenice onda zavisi od funkcije kojom je konkretan veznik definisan.⁴

Paradigmatičan primer tvrdnje značenja u okviru reprerentacionalističke semantike su Dejvidsonove (*Donald Davidson*) varijacije na T-rečenice Tarskog (*Alfred Tarski*), poput:

„Sneg je beo“ je istina ako i samo ako je sneg beo (Davidson 1984: 150).

Reprerentacionalistička semantika radi svoj posao sve dok pomoću nje ne pokušamo da analiziramo rečenice za koje ne možemo na trivijalan način da utvrdimo odgovarajuće činjenice ili objekte u svetu koji bi im (bar potencijalno) odgovarali, poput: „A uzrokuje B“, „Ne treba ubijati nedužne“, „R znači F“, „Svaka crvena stvar je nužno obojena“ itd. Rečima poput „nužno“, „znači“, „treba“, „uzrokuje“, čini se, ne odgovara nikakva stvar u svetu, a opet, neke od ovih rečenica smatramo istinitim (mislim da bismo se svi složili da su „Ne treba ubijati nedužne“ i „Svaka crvena stvar je nužno obojena“ istinite rečenice) i upotrebljavamo ih u različitim kontekstima na ispravne i pogrešne načine (tj. imamo jaku intuiciju da su pravila njihove ispravne upotrebe objektivna). Ipak, prema reprerentacionalizmu one ne mogu da budu istinite, jer nije jasno da uopšte postoje činjenice u svetu o kojima pomoću ovih izraza govorimo i koje određuju pravila njihove ispravne upotrebe. Ovakvo shvatanje jezika nas, čini se, upravlja da prihvatimo ili

4 Ovdje već možemo da uočimo potencijalni problem za reprerentacionaliste, jer nije jasno da li bi uopšte bilo moguće reprerentacionalistički interpretirati semantiku logičkih veznika. Koji su još vokabulari potencijalno problematični? Koji je kriterijum demarkacije? Verujem da će ostatak ovog rada ponuditi bar nacrte odgovora na ova pitanja.

nekakav oblik platonizma (kojim bismo opravdali svoje smatranje ovakvih rečenica istinitim i pravila njihove ispravne upotrebe) ili skepticizam/nihilizam (kojim bismo pokazali kako se zapravo sistemski varamo smatrajući ih istinitim, te smatrajući da postoji ispravan način njihove upotrebe) po pitanju postojanja ovakvih činjenica ili stvari.⁵ Naravno, uvek postoji i opcija redukcije na neki drugi tip činjenica, ali ovakvi pokušaji suočavaju se sa sebi svojstvenim problemima, osim što se mogu smatrati jednim oblikom skepticizma/nihilizma.⁶ Ono što je u svakom slučaju neporecivo jeste da su izrazi koji prema reprezentacionalizmu pretenduju da govore o stvarima koje, bar na prvi pogled, ne pripadaju našoj ontologiji i koji nemaju (trivijalno jasne) objekte referencije, savršeno razumljivi i da koristeći ih rasuđujemo na iste načine na koje to radimo sa onima koji imaju jasno određene objekte referencije. Drugim rečima, u svakodnevnom govoru ne prepoznajemo naročitost moralnog, modalnog i normativnog vokabulara koju im reprezentacionalizam pripisuje.

Govoreći konkretno o moralnom vokabularu, Mekijeva (*John L. Mackie*) teorija greške kojom se tvrdi da su moralni iskazi smisleni, ali svi odreda lažni, upravo je rezultat implicitnog prihvatanja reprezentacionalizma.⁷ Meki argumentuje iz neobičnosti moralnih činjenica, tvrdeći da su one „objektivne i intrinzično preskriptivne“. Prema Mekiju, postojanje takvih činjenica, način na koji se one odnose prema ostalim činjenicama i način na koji ih saznajemo ne mogu se objasniti na plauzibilan način (Mackie 1990: 37). Zašto smo onda tako ubeđeni u istinitost i objektivnost značenja određenih moralnih rečenica i odakle nam uopšte verovanja u njih? Zašto u svakodnevnom govoru ne pravimo nikakvu razliku između njih i rečenica za koje je očigledno da postoje činjenice ili objekti u svetu koji konstituišu njihova značenja?

Ekspresivisti ova pitanja smatraju relevantnim i zbog odgovora na njih pokušavaju da pruže teoriju koja će, uzimajući u obzir probleme koje reprezentacionalizam postavlja pred moralni vokabular, ipak pokušati da sačuva njegovu težnju ka objektivnosti, činjenicu da naizgled govori o objektivno postojećim stvarima (Blackburn 1994: 315). Oni će tvrditi da neke od rečenica koje smatramo tvrdnjama uopšte nisu tvrdnje, nego imaju drugačiju funkciju, da su potpuno drugačija vrsta govornog akta (Price 2008: 28; Warren 2015: 2863). Prema ekspresivizmu, funkcija nekih deklarativnih rečenica, npr. onih moralnih, nije da opisuju stvarnost. Ekspresivizam tako

5 U okvirima etike mogli bismo da govorimo o različitim oblicima intuicionizma kao predstavnicima platonističke strane disjunkcije, a o teoriji greške kao jednom savremenom predstavniku skeptičke strane.

6 Više o tome u: Kripke 1982.

7 Isto važi za teoriju koju brani Princ (*Jesse Prinz*) (Prinz 2007).

obezbeđuje slaganje s moralnim tvrdnjama na način da ne dopušta da o njima govorimo kao o istinitim ili lažnim, zaobilazeći pritom dalja pitanja o metafizičkoj prirodi moralnih činjenica. Pitanje o tome da li zaista postoje moralne činjenice leži u pogrešnom razumevanju jezika, jer moralne tvrdnje nisu zaista deskriptivne (*Ibid.* 29). Dorit Bar-On karakteriše ekspresivizam na sledeći način: „Ekspresivizam’ označava porodicu filozofskih pozicija. Vrlo grubo, ove pozicije smatraju da su tvrdnje relevantnog dela diskursa ’u poslu’ izražavanja sentimentata, obaveza, ili drugih nekognitivnih (ili nereprezentacionih) mentalnih stanja ili stavova, nasuprot opisivanja ili izveštavanja o nekom domenu činjenica“ (Bar-On 2013).⁸

Ključni potez svakog ekspresiviste jeste pozitivni deo njegove teorije, odnosno, alternativna semantika koju će ponuditi za konkretan deo jezika za koji tvrdi da nije dobar za analizu u terminima reprezentacionističke paradigme. Ekspresivizam se poziva na upotrebu i specifičnu funkciju konkretnog vokabulara kako bi objasnio njegova značenja; moralni vokabular koristi se kako bismo izrazili osećanja, evaluativne stavove ili želje, njegova funkcija nije da predstavlja ili opisuje činjenice (Warren 2015: 2863). Na primer: „Nepravilno je ubijati nevine“ je deklarativna rečenica koja nije deskriptivna te ne teži da ispravno predstavi činjenice, već izražava moj stav neodobravanja ubijanja nevinih.⁹ Ekspresivizam je jedan oblik pragmatizma; on dodeljuje metodološki primat jezičkim činjenjima subjekata, odnosno pragmatici, da bi pomoću njih konstituisao jezička značenja, odnosno, propozicionalne sadržaje. Metodološka strategija reprezentacionizma je suprotna: počevši od sadržaja, on dolazi do delanja. Reprezentacionizam pretpostavlja da izrazi jezika stoje u relaciji predstavljanja ili označavanja sa delovima stvarnosti, a način na koji ih koristimo određen je upravo svojstvima tih delova stvarnosti.

Ekspresivisti, dakle, podrazumevaju da postoji jasna demarkacija između izraza sa deskriptivnim značenjem i upotrebom sa jedne strane i izraza sa ekspresivnim značenjem i upotrebom sa druge. Kraut (*Robert Kraut*)

8 „Reprezentaciono“ je ovde generalizacija od „deskriptivno“. Istina je da svi izrazi koji opisuju imaju objekte referencije, ali nije istina da svi izrazi koji imaju objekte referencije opisuju, npr. indeksikali. Stoga, bitno je da razumemo da ekspresivizam zapravo stoji u kontrastu prema reprezentacionizmu, a ne isključivo deskriptivizmu. Prais (kao i npr. Selars (*Wilfrid Sellars*) koristi pojam „deskriptivno“ da bi govorio o reprezentacionom. U radu ću koristiti ove izraze kao koekstenzivne.

Takođe, ključno je da ne poistovetimo ovde „nekognitivno“ i „nereprezentaciono“. Veza ovih pojmova može biti isključivo kontingentna.

9 Ovo je samo jedan mogući oblik ekspresivističke rekonstrukcije značenja moralnih izraza, koji se pre svih vezuje za Blekburna (*Simon Blackburn*) (Blackburn 1984). Gibbard (*Allan Gibbard*), na primer, moralne tvrdnje analizira u terminima „prihvatanja planova“ (Gibbard 2003).

navedeno tvrđenje demarkacije naziva *tezom račvanja* (Kraut 1990). Tezom račvanja se tvrdi da je otvoreno pitanje da li neki izraz ima deskriptivno ili ekspresivno značenje. Prihvatanje teze račvanja stvara hijerarhijsku sliku jezika u kojoj o tvrdnjama, verovanjima, rečenicama i propozicijama možemo govoriti na dva različita nivoa: *strogom* i *slobodnom* (Price 2013: 30). Slobodni nivo govori o osobinama koje su zajedničke deskriptivnim i ekspresivnim upotrebama izraza, dok strogi pravi demarkaciju između deskriptivnih i ekspresivnih, govoreći isključivo o svojstvima deskriptivnih upotreba (*Ibid.* 31). Ipak, dodeljivanje jednoj od dve analize primata ili autoriteta, u smislu da ona govori o stvarnosti a druga ne, nije neproblematično. Čini se da je najveći deo ekspresivističkih autora tako duboko ubeđen reprezentacionalističkom semantikom, da nije spreman da dovede u pitanje samu njenu plauzibilnost, te se ekspresivistička semantika uzima kao plauzibilan način da se „zakrpe rupe“ koje reprezentacionalizam ostavlja, i ništa više od toga.

Smatram da upravo ovako shvaćena teza račvanja otvara put argumentima poput Frege-Gičovog problema, upućujući nas na diskontinuitet u značenju ekspresivno upotrebljenih izraza u tvrdjenim i netvrdjenim kontekstima. Drugim rečima, ispostaviće se da je svako razumevanje semantičkog sadržaja na slobodnom nivou neodrživo upravo usled problema koje Fregeova poenta čini eksplicitnim. S obzirom na to, interpretiraću Gičovu kritiku ekspresivizma kao povod za prihvatanje deklarativizma u ekspresivističkom ruhu. Deklarativizam ovde uzimam u značenju teze o jedinstvenom semantičkom modelu za sve deklarativne rečenice, koje ne pravi razliku između strogog i slobodnog nivoa, koja sledi iz prihvatanja varijacije ekspresivizma karakterističnog za moralne ekspresiviste.¹⁰

II Frege-Gičov problem

Gič predstavlja Frege-Gičov problem u svojim tekstovima „Ascriptivism“ (1960) i „Assertion“ (1965). Srž Frege-Gičovog problema predstavlja činjenica da ne postoji jezičko svedočanstvo za postuliranje radikalne razlike u značenju između, u ovom slučaju, moralnih i običnih deskriptivnih izraza.¹¹

¹⁰ Pojam deklarativizma uvodi Brendom (*Robert B. Brandom*) na predavanjima i *hendautima* u sklopu kursa doktorskih studija filozofije na Univerzitetu u Pittsburgu naslovljenog „Antirepresentationalism as Neopragmatism and Global Expressivism“, koji je u celosti dostupan na: [https://sites.pitt.edu/~rbrandom/Courses/Antirepresentationalism%20\(2020\)/AR%202020%20a.html](https://sites.pitt.edu/~rbrandom/Courses/Antirepresentationalism%20(2020)/AR%202020%20a.html).

¹¹ Hang (*Chi-Ho Hung*) i Ce (*Chiu Yui Plato Tse*) tvrde da Frege-Gičov problem može da se formuliše za različite vokabulare koje nameravamo da interpretiramo ekspresivistički, poput estetičkog (Hung and Tse 2020: 2031).

Sintaksička i semantička svojstva moralnih i deskriptivnih izraza su ista – sve što možeš da učiniš sa izrazom „zeleno“ možeš i sa pojmom „dobro“ (oni funkcionišu na isti način) (Schroeder 2008a: 704). Izgleda da činjenice jezičke upotrebe zapravo ne idu ekspresivistima u prilog, iako su ovi odlučni da se pozivaju na njih u svojoj analizi naročitih vokabulara.

Glavno oruđe Gičove argumentacije jeste *Fregeova poenta* kojom se tvrdi da su propozicionalni sadržaj, odnosno značenje tvrdnje i akt tvrdjenja ovog propozicionalnog sadržaja *dve različite stvari*. Propozicionalni sadržaj konkretne tvrdnje, ono što Gič naziva propozicijom, mora da ostane identičan, bilo da se neko sa njom slaže i tvrdi je ili ne (Geach 1965: 449). Propozicionalni sadržaj tvrdnje „Lopta je crvena“ može se javljati i u netvrđenim kontekstima: kao deo neke složenije rečenice pri čijoj konstrukciji koristimo logičke veznike, pri postavljanju pitanja, npr. „Da li je lopta crvena?“, „Ako je lopta crvena, onda je lopta obojena“, itd. Ukoliko ne dopustimo da propozicionalni sadržaj ostane nepromenljiv bez obzira na akt, onda ćemo morati da kažemo da rečenica „Lopta je crvena“ u netvrđenim kontekstima ne znači isto što znači kad je tvrdjena i nećemo imati način da objasnimo značenje složenijih rečenica i pitanja. Jasno je da nemamo dobar razlog da tvrdimo da postoji razlika u značenju istog sleda reči ili slova u tvrđenim i netvrđenim kontekstima kada govorimo o običnom deskriptivnom vokabularu. Inače na „Da li je lopta crvena?“ ne bismo bili spremni da odgovorimo sa „Da, lopta je crvena“, ne bismo bili spremni da priznamo da „Nije slučaj da je lopta crvena“ predstavlja kontradikciju od „Lopta je crvena“ niti da pravimo zaključke poput: *Ako je lopta crvena, onda lopta nije plava; Lopta je crvena; Dakle, lopta nije plava*, kakve *de facto* pravimo u svakodnevnom govoru i kakve smo spremni da prihvatimo kao validne. Ukoliko propozicionalni sadržaj izraza „Lopta je crvena“ u hipotetičkoj premisi ne bi bio isti kao i u kategoričkoj, onda bi naš zaključak predstavljao grešku ekvivokacije (Hung and Tse 2020: 2022).

Moralne tvrdnje i njihovi propozicionalni sadržaji funkcionišu na identičan način. Šreder (*Mark Schroeder*) ovo ilustruje demonstrirajući kako se izraz „Krađa novca je moralno neispravna“ može javljati u različitim rečenicama:

- 1) Krađa novca je moralno neispravna.
- 2) Da li je slučaj da je krađa novca moralno neispravna?
- 3) Ako je krađa novca moralno neispravna, onda je i ubistvo moralno neispravno.
- 4) Pitam se da li je krađa novca moralno neispravna.
- 5) Nije slučaj da je krađa novca moralno neispravna (Schroeder 2010: 45).

Ukoliko ne razumemo Fregeovu poentu, onda ne možemo da tvrdimo da je iskaz 1) mogući odgovor na 2), niti da 3) može biti hipotetička premisa *modus ponensa* čija je kategorička premisa 1) i čiji je zaključak „Ubistvo je moralno neispravno“. Dalje, na moju zapitanost u 4) neko ne može da odgovori sa 1), niti 5) možemo smatrati kontradikcijom u odnosu na 1), jer nigde osim u 1) izraz „Krađa novca je moralno neispravna“ nije tvrđen. Pošto ekspresivista tvrdi da funkcija konkretnog vokabulara koji interpretira nije da opisuje, već da izražava naša osećanja, procenjivačke stavove ili želje, on ne dopušta da izrazi tog vokabulara imaju propozicionalni sadržaj, osim kad su tvrđeni, odnosno, kad su upotrebljeni da izraze osećanja, stavove ili želje subjekta koji konkretan izraz izgovara.¹² Tako, prema ekspresivizmu, izraz „Krađa novca je moralno neispravna“ u iskazu 1) ima propozicionalni sadržaj ili značenje neodobravanja krađe novca, dok u primerima 2) do 5) on uopšte nema (ekspresivistički) propozicionalni sadržaj. Ekspresivizam zahteva da navedeni izraz u netvrđenim kontekstima ili a) menja propozicionalni sadržaj;¹³ ili b) uopšte nema propozicionalni sadržaj. Nijedna od dve opcije nije plauzibilna s obzirom na svakodnevnu jezičku praksu, o čemu smo već govorili na početku ovog pasusa.

Frege-Gičov problem za ekspresivizam možemo da svedemo na dve teze. Prvo, značenje ili propozicionalni sadržaj nekog izraza ne može da se menja, bez obzira na to da li je konkretan izraz upotrebljen u tvrđenom ili u netvrđenom kontekstu. Drugo, ekspresivisti se obavezuju na tvrdnju da je semantika izraza određenog naročitog vokabulara koju pokušavaju da objasne zapravo iscrpljena u izražavanju određenih stanja subjekta, što, kao što smo videli, implicira varijabilnost značenja ovih izraza u tvrđenim i netvrđenim kontekstima (Cekić 2013: 109). Stoga možemo zaključiti da je svaki oblik ovakvog ekspresivizma neodrživ (Hung and Tse 2020: 2031). Dakle, pretpostavka o dva različita semantička modela neodrživa je i treba odbaciti tezu račvanja. Drugim rečima, treba da prihvatimo tezu deklarativizma.

Značajno je da razumemo ovde da Frege-Gičov problem *ne brani* ekspresivistički deklarativizam, tj. *globalni* ekspresivizam, te da reprezentacionalistički deklarativizam predstavlja samo jednu od mogućih konsekvenci prihvatanja ove kritike *lokalnog* ekspresivizma. Ono što Frege-Gičov problem pokazuje jeste da, ukoliko smo reprezentacionalisti *bar negde*, ne možemo isto tako *bar negde* da budemo i ekspresivisti. To jest, ukoliko smatramo da je reprezentacionalizam u većini slučajeva plauzibilna semantička paradigma, onda nemamo način da u naročitim slučajevima

¹² Šta neki vokabular sa ekspresivističkom semantikom izražava zavisiće isključivo od konkretne teorije za taj vokabular.

¹³ Miler (*Alexander Miller*) o navedenoj promeni značenja govori u terminima šireg i užeg dometa normativnih operatora (Miller 2003: 96–98).

budemo ekspresivisti, jer nemamo način da odredimo slobodni nivo objašnjenja vokabulara s obzirom na standarde pretpostavljenog reprezentacionalističkog strogog nivoa. Mnogi savremeni metaetičari na različite načine argumentuju u prilog tezi o nemogućnosti metaetičkog ekspresivizma da na plauzibilan način odgovori na Frege-Gičov problem (Unwin 2001; Schroeder 2008b; Van Roojen 1996; Merli 2008).

Na osnovu iznetog, postaje jasna *ad hoc* priroda lokalnog ekspresivizma. Frege-Gičov problem ukazuje da, prema standardima reprezentacionalizma, ekspresivizam nije plauzibilan – te iz toga zaključuje reprezentacionalistički deklarativizam. Ukoliko, pak, pretpostavku reprezentacionalizma ostavimo kao opcionu, zaključak koji nam se nameće, s obzirom na Frege-Gičov problem, jeste – deklarativizam *simpliciter*.

Svedočanstvo upotrebe i naročitih i nenaročitih vokabulara je, kao što smo videli, identično. Zašto bismo iz toga zaključili da nekim vokabularima nešto nedostaje, tj. zašto bismo uopšte govorili o „naročitim“ i „nenaročitim“ vokabularima? Nedostaci reprezentacionalizma motivišu postulaciju lokalnog ekspresivizma, koji se usled reprezentacionalističkih standarda ispostavlja neodrživim. Nedostaci reprezentacionalističke semantike nadživljavaju ekspresivistički pokušaj i neuspeh rešenja. Legitimno je zato pitati se koji nam razlozi preostaju za insistiranje na reprezentacionalističkom deklarativizmu? Ako je značenje ono što određuje upotrebu izraza, onda „slikanje 'sveta““ predstavlja preterano pojednostavljenje ove funkcije.¹⁴ Problem sa reprezentacionalističkim određenjem značenja izraza moralnog, modalnog i drugih „naročitih“ vokabulara, govori nam u pravcu prethodnog tvrđenja. Smatram, stoga, da Frege-Gičov problem, uzet zajedno sa problemima sa kojima se različiti oblici reprezentacionalističke semantike suočavaju u analizi moralnog (i drugih naročitih) vokabulara, možemo da razumemo kao argument u prilog nerepresentacionalističkog deklarativizma.

Moj predlog stoga jeste da odbacimo reprezentacionalistički deklarativizam, te pokušamo da ponudimo opštu teoriju tvrđenja i propozicionalnog sadržaja koja će na uspešan način da uvaži neporecivu funkcionalnu i praktičnu sličnost između onoga što reprezentacionalizam određuje kao naročite i nenaročite vokabulare. Jedna takva teorija jeste inferencijalni pragmatizam, jedan oblik *globalnog* (nasuprot do sada predstavljenog *lokalnog*) ekspresivizma.¹⁵ Ključna prednost ovakvog pristupa jeste u tome što on ne mora da ponudi zasebna objašnjenja načina na koji se semantička svojstva izraza naročitog vokabulara menjanju sa kontekstom njihove upotrebe, već

14 Navođenje i analiza drugih antirepresentacionalističkih argumenata prevazilazi okvire ovog rada.

15 Određenje „globalni“ ovde treba da sugeriše da se radi o deklarativističkoj poziciji.

16 Sličan projekat brani Voren (*Mark Douglas Warren*) u: Warren 2015.

ih sve objašnjava na jedinstven i jednostavan način (Warren 2015: 2877). Ne želim ovde da tvrdim da je inferencijalni pragmatizam jedini oblik nerepresentacionalističkog deklarativizma, ali smatram da su njegov izuzetan eksplanatorni potencijal i dubina i domet konsekvenci koje Brendom izvodi iz osnovnih postavki ove pozicije dobar razlog da joj se u ovom radu dodatno posvetimo kao legitimnoj alternativi.¹⁷

III Inferencijalni pragmatizam kao opšta teorija tvrđenja i propozicionalnog sadržaja

Brendomov inferencijalni pragmatizam predstavlja svojstven oblik globalnog ekspresivizma, te kao i lokalni ekspresivizam eksplanatorni i pojmovni primat dodeljuje pragmatici, konkretno aktu tvrđenja, nad semantikom. Ovo ne podrazumeva paralelan primat pragmatike u „redu postojanja“; pragmatica i semantička teorija ne mogu da budu smislene jedna bez druge. Počevši od akta tvrđenja, nećemo imati dodatni problem da objasnimo sličnost između ekspresivnih i deskriptivnih deklarativnih upotreba jezika.

Inferencijalni pragmatizam možemo razumeti kao jedan pokušaj odgovora na pitanje „šta našim tvrdnjama daje njihov propozicionalni oblik?“, odnosno šta je ono što nešto čini tvrdnjom ili koji je kriterijum identiteta za tvrdnje? (Price 2008: 32) Brendomov odgovor, uprošćen, glasi: tvrdnje su potezi u okviru jezičke *igre davanja i traženja razloga*, a njihova značenja određena su njihovim međusobnim inferencijalnim relacijama (*Ibid.*). Ovo ne znači da Brendom smatra da je tvrdnje jedina jezička igra, ali smatra da je igra tvrđenja centralna i nezamenljiva jezička praksa – *ona bez koje ne može biti nikakve druge jezičke prakse*. Utoliko se Brendomova pozicija razlikuje od pozicije poznog Vitgenštajna, jer za njega jezik ima „centar“, gradsko jezgro: „Inferencijalne prakse proizvodnje i konzumacije razloga su u *centru grada* regiona jezičke prakse. Prigradske jezičke prakse koriste se i zavise od pojmovnih (propozicionalnih) sadržaja iskovanih u igri davanja i traženja razloga, parazitiraju na njoj“ (Brendom 2000: 14).

Propozicionalni sadržaji konstituisani su njihovim međusobnim inferencijalnim relacijama u igri davanja i traženja razloga, ali su kao takvi slobodni za korišćenje u različitim drugim jezičkim igrama. Bez propozicionalnih sadržaja „iskovanih“ u igri davanja i traženja razloga, izrazi koje koristimo na druge načine osim tvrđenja, poput naređivanja ili uzvikivanja, uopšte ne bi posedovali propozicionalne ni pojmovne sadržaje. Stoga, nezavisna jezička igra koja podrazumeva isključivo izražavanje emocija ili stavova i

¹⁷ Analiza drugih oblika nerepresentacionalističkog deklarativizma prevazilazi okvire ovog rada.

čije značenje se u tome iscrpljuje, prema ovoj teoriji *nije moguća*, što smo nezavisno pokazali putem Gičove kritike. Ukratko, Brendom želi da pokaže kako propozicionalni sadržaj nastaje iz pragmatičke funkcije: „Počevši od shvatanja toga šta neko *čini* kad tvrdi, želimo da ponudimo shvatanje toga šta je rečeno, sadržaja ili propozicije – onoga o čemu možemo misliti u terminima istinosnih uslova – na koje se neko obavezuje konkretnim govornim aktom“ (*Ibid.* 12).

Inferencijalni pragmatizam zaslužuje epitet ekspresivizma i zbog toga što nam prema ovoj teoriji tzv. naročiti vokabulari pomažu da učinimo eksplicitnim ono što u našim praksama ostaje implicitno: ono na šta se u praksi implicitno obavezujemo postaje eksplicitno u formi tvrdnje koja ima određen propozicionalni sadržaj. Učiniti sadržaj eksplicitnim, izraziti ga (*to express it*), znači uvesti ga u igru davanja i traženja razloga (*Ibid.* 57). Ovo znači da sadržaji diskurzivnih praksi postoje i pre nego što ih učinimo eksplicitnim.

Razumeti tvrdnje u terminima poteza u igri davanja i traženja razloga znači razumeti ih kao da su ono što može da zauzima mesto premise i zaključka u zaključivanju. Jedna tvrdnja tako mora imati moć da opravda neku drugu, ali i sama mora moći biti opravdana drugim tvrdnjama. Tvrditi neku rečenicu, znači smatrati je istinitom, pri čemu ovo treba da razumemo kao postavljanje konkretne rečenice (sa konkretnim propozicionalnim sadržajem) kao one iz koje je dozvoljeno izvođenje daljih zaključaka. Zaključci koje iz konkretne rečenice možemo ispravno da izvedemo zavisice isključivo od njenog propozicionalnog sadržaja. Tvđenje time možemo da razumemo kao *obavezivanje* na konkretnu dozvolu za izvođenje (*an inference license*) (Brandom 1983: 639). Svaka dozvola za izvođenje zahteva sopstvenu dozvolu za izvođenje, koja ovu prvu čini *dozvoljenom*, da bi bila legitimni deo igre davanja i traženja razloga. Stoga se tvđenjem neke rečenice *obavezujemo* ne samo na njene inferencijalne posledice, tvđenja koja ona čini *dozvoljenim*, već i na to da možemo ponuditi razlog, odnosno, dozvolu za izvođenje koja ovu tvrdnju čini *dozvoljenom* (*Ibid.* 641). Drugim rečima, obavezujemo se na to da možemo da opravdamo prvobitnu tvrdnju. Nećemo, stoga, tvrditi neku rečenicu ukoliko nemamo makar ideju o tome na šta nas sve njeno tvđenje obavezuje.

Zaključivanja čija ispravnost određuje propozicionalne ili pojmovne sadržaje svojih premisa i zaključaka materijalno su validna zaključivanja koja kao kontrast formalno validnim zaključivanjima uvodi Selars u svom tekstu „Inference and Meaning“ (2007/1950) (Brandom 1994: 97–98).¹⁸

18 Zbog opsega rada nećemo ovde problematizovati Selarsovu argumentaciju.

Primeri materijalnih zaključivanja su:

Kiša pada.

Dakle, ulice su mokre.

Ili

Novi Sad se nalazi severozapadno od Beograda.

Dakle, Beograd se nalazi jugoistočno od Novog Sada.

U prvom primeru, sadržaji pojmova kiše i mokrih ulica čine ovu instancu materijalnog zaključivanja validnom. U drugom primeru radi se o sadržaju pojmova severozapadno i jugoistočno. Kao što formalno validna zaključivanja određuju značenja logičkih veznika time što jedino njihova mesta u formalno validnim zaključivanjima nisu otvorena za supstituciju ukoliko konkretno zaključivanje ne prestane da bude validno, tako konkretna materijalno validna zaključivanja određuju sadržaje konkretnih nelogičkih, tj. uobičajenih deskriptivnih pojmova. Značenje pojma time je određeno pomoću materijalno validnih zaključivanja u kojima se ovaj pojam suštinski javlja.¹⁹ Selarsovim rečima, kojima evocira Kanta: „...Tradicionalnim jezikom rečeno, 'sadržaj' pojmova kao i njihova logička 'forma' određeni su pravilima Razuma“ (Sellars 2007/1950: 25).

Tvrdeći protivčinjeničke kondicionale, možemo učiniti eksplicitnim propozicionalne ili pojmovne sadržaje konstituisane materijalno validnim zaključivanjima u kojima figurira konkretna tvrdnja ili pojam u praksi govora. Tvrđenje nekog protivčinjeničkog kondicionala tako kodifikujući propozicionalne ili pojmovne sadržaje, čini eksplicitnim u praksi implicitna pravila upotrebe konkretnih izraza. Sadržaji koji su pre tvrđenja konkretnog protivčinjeničkog kondicionala bili implicitni u našim inferencijalnim praksama sada postaju eksplicitni u formi kondicionalne tvrdnje.²⁰ Ovim nam postaje jasniji drugi smisao u kom je inferencijalni pragmatizam jedna ekspresivistička teorija: govori o *ekspresivnoj racionalnosti* koja ono na šta se implicitno obavezujemo u aktu tvrđenja stavlja u eksplicitni oblik onoga što je izrecivo (Brandom 2000: 56). Uzimajući navedene primere validnih materijalnih zaključivanja u obzir, protivčinjenički kondicionali koji eksplicitno kodifikuju njihove sadržaje glase:

¹⁹ Ideja o suštinskim javljanjima izraza svoje poreklo ima u Fregeovom spisu *Begriffsschrift* (Frege 1963/1879: sec. 3, preuzeto iz: Brandom 1994: 94).

²⁰ Brendom ovo, nastavljajući se na Selarsa, naziva „sokratovskim metodom“ koji nam omogućuje racionalnu kontrolu nad našim praksama time što njihove pravilnosti predstavlja u obliku tvrdnji koje onda same zahtevaju opravdanje i opravdavaju neke druge tvrdnje (Brandom 2000: 56).

Kada bi padala kiša, onda bi ulice bile mokre.

Kada bi Novi Sad bio severozapadno od Beograda, onda bi Beograd bio jugoistočno od Novog Sada.

Drugačije, ovo možemo predstaviti kao „Nije moguće da, kada pada kiša, ulice nisu mokre“ – što znači isto što i „Nužno, ako pada kiša, ulice su mokre“. Rajl (*Gilbert Ryle*) otkriva ovu blisku vezu protivčinjeničkih kondicionala i modalnosti (Ryle 1950). Ukoliko bi neko bio spreman da tvrdi da „Kiša pada, ali ulice nisu mokre“, morali bismo da mu objasnimo da očigledno nije razumeo značenja pojmova koje koristi.²¹

Pojmovni i propozicionalni sadržaji su po inferencijalnom pragmatizmu, dakle, inferencijalne uloge, a zaključivanja koja određuju ove uloge materijalno su validna zaključivanja. Značenja su *uvek već prisutna* u našim jezičkim praksama, a mi ih teoretisanjem o jeziku činimo eksplicitnim. Relacija predstavljanja koju reprezentacionalizam smatra određujućom za značenje, zapravo nema ovu funkciju. Brendomova teorija rekonstruiše relaciju označavanja u pragmatičkim terminima i čuva njeno mesto kao jednog aspekta značenja nekih izraza, ali je više ne smatra onim što neki izraz mora da poseduje kako bi uopšte imao značenje. Moj predlog je zato da tezu račvanja reinterpretiramo u ekspresivističkim terminima: svi izrazi, da bi imali značenje, moraju imati mesto u igri davanja i traženja razloga, dok upotreba samo nekih izrazi pretenduje da predstavlja i opisuje stvarnost. Reprezentaciona dimenzija značenja nije ni nužan ni dovoljan uslov za posedovanje značenja. Činjenica da neki izraz predstavlja i opisuje stvarnost ne dodeljuje mu time nikakav metafizički ili bilo kakav drugi primat u odnosu na izraze koji se ne nalaze u toj relaciji.²²

Prema inferencijalnom pragmatizmu, stoga, u iskazima: 1) „Nepраведno je ubijati nedužne“ i 2) „Ako je nepravедno ubijati nedužne, onda ne treba da ubiješ portira“, izraz „Nepраведno je ubijati nedužne“ ima isto značenje, bez obzira na to da li je tvrđen ili netvrđen, jer je njegov inferencijalni potencijal nezavisan od toga da li sam ja spreman da preuzmem obavezu koju njegovo tvrđenje povlači.²³ Razumeti šta je to na šta me tvrđenje konkretnog izraza obavezuje, njegove inferencijalne relacije, znači upravo razumeti šta ovaj izraz znači. Da bih ga uopšte tvrdio, moram da imam bar nekakvu ideju o inferencijalnim relacijama konkretnog izraza.²⁴ Svaki izraz

21 Osim ukoliko navedenu tvrdnju izgovara na nekoj drugoj planeti.

22 Zbog okvira rada neću dalje problematizovati Brendomovu rekonstrukciju relacije reprezentacije u pragmatičkim terminima.

23 Tačnije, kondicionalna tvrdnja ovde služi da učini eksplicitnim jedan aspekt značenja izraza „Nepраведno je ubijati nedužne“.

24 Uvek je moguće da je nečija ideja o inferencijalnim relacijama konkretnog izraza pogrešna.

koji ću ikada upotrebiti zavisice od toga šta hoću da kažem; svaki izraz ima određeno značenje čije me razumevanje motiviše da upravo taj izraz upotrebim u konkretnom kontekstu. Upotreba jezika je praktična sposobnost navigacije po inferencijalnim relacijama koje važe između pojedinačnih izraza. Pozivanje na predstavljanje, referenciju ili imenovanje jednostavno ne može da uvaži način na koji koristimo jezik, jer dobar deo jezika ni naizgled ne stoji u ovakvim relacijama.

Cilj ovog rada bio je da predstavi ekspresivizam i Frege-Gičov problem kao odlučujuću kritiku ove teorije. Ipak, zbog razloga koji motivišu ekspresivizam, jednostavno odbacivanje ove pozicije različite vokabulare koje svakodnevno koristimo postavlja u nezavidan položaj, bar sa teorijske tačke gledišta. Repräsentationalizam nije u stanju da na plauzibilan način objasni značenja izraza ovih vokabulara, isto kao i ekspresivizam koji se u svom lokalnom ruhu postulira specifično za tu svrhu. Lokalni ekspresivizam ispostavlja se neodrživim upravo zato što treba da stoji zajedno sa repräsentationalizmom sa kojim ni principijelno ne može da deli svojstva, što je suprotno svedočanstvu praksi upotrebe vokabulara koje ove teorije treba da objasne. Moj predlog rešenja ove konfuzije jeste odbacivanje repräsentationalizma kao osnovne metodološke postavke teoretisanja o jeziku i prihvatanje inferencijalnog pragmatizma koji uspeva da prevaziđe sve navedene probleme, te ponudi jedinstveno objašnjenje jezičkih praksi i jezičkih značenja. Inferencijalni pragmatizam je takođe ekspresivistička teorija: pomoću pozivanja na upotrebu jezika, objašnjavamo jezička značenja, pri čemu ova značenja nisu analizirana pomoću nekognitivnih stanja subjekta koja treba da izraze, već putem inferencijalnih relacija između sadržaja pojedinačnih izraza. Inferencijalne relacije razumemo kao odraz u ogledalu normativnih relacija između pojedinačnih akata tvrđenja. Ova pozicija je u još jednom smislu ekspresivistička: ono implicitno u našim praksama čini eksplicitnim u obliku onoga što možemo da kažemo.

Literatura

- Bar-On, Dorit (2013), „Varieties of Expressivism“, *Philosophy Compass* 8 (8): 699–713.
- Blackburn, Simon (1984), *Spreading the word: Groundings in the philosophy of language*, New York, USA: Oxford University Press.
- Blackburn, Simon (1994) *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford: Oxford University Press.
- Brandom, Robert B. (1983), „Asserting“, *Nous* 17 (4): 637–650.
- Brandom, Robert B. (2000), *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Brandom, Robert B. (1994), *Making it Explicit: Reasoning, Representing and Discursive Commitment*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Brandom, Robert B. (2022), *Pragmatism and Idealism: Rorty and Hegel on Reason and Representation*, Oxford: Oxford University Press.
- Cekić, Nenad (2013), *Metaetika: Problemi i tradicije*, Beograd: Akademska knjiga.
- Davidson, Donald (1984), „Belief and the Basis of Meaning“ u D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Clarendon Press: 141–155.
- Frege, Gottlob (1963/1879), „Begriffsschrift“ u J. van Heijenoort (ur.), *From Frege to Gödel*, Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Geach, Peter (1960), „Ascriptivism“, *The Philosophical Review* 69 (2): 221–225.
- Geach, Peter (1965), „Assertion“, *The Philosophical Review* 74 (4): 449–765.
- Gibbard, Allan (2003), *Thinking how to live*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Hung, Chi-Ho, and Chiu Yui Plato Tse (2020), „The Frege-Geach Problem and Blackburn’s Expressivism“, *Philosophia* 48 (5): 2021–2031.
- Kraut, Robert (1990), „Varieties of Pragmatism“, *Mind* 99 (394): 157–183.
- Kripke, Saul (1982), *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Mackie, John L. (1990), *Ethics: Inventing Right and Wrong*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Merli, David (2008), „Expressivism and the limits of moral disagreement“, *The Journal of Ethics* 12 (1): 25–55.
- Miller, Alexander (2003), *An Introduction to Contemporary Metaethics*, Cambridge: Polity Press.
- Prinz, Jesse (2007), *The emotional construction of morals*, Oxford: Oxford University Press.
- Unwin, Nicholas (2001), „Norms and negation: A problem for Gibbard’s logic“, *The Philosophical Quarterly* 51 (202): 60–75.
- Van Roojen, Mark (1996), „Expressivism and irrationality“, *Philosophical Review* 105 (3): 311–335.
- Schroeder, Mark (2008a), „What is the Frege-Geach Problem?“, *Philosophy Compass* 3 (4): 703–720.
- Schroeder, Mark (2008b), *Being For*, Oxford: Oxford University Press.
- Schroeder, Mark (2010) *Noncognitivism in Ethics*, New York: Routledge.
- Sellars, Wilfrid (2007/1950), „Inference and Meaning“ u K. Scharp and R. B. Brandom (ur.), *In The Space of Reasons: Selected Essays of Wilfrid Sellars*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, str. 3–28.

Nikola Jandrić

TOWARDS GLOBAL EXPRESSIVISM: EXPRESSIVISM AND THE FREGE-GEACH PROBLEM

Summary

This paper aims to explore the Frege-Geach problem as an argument in favor of global expressivism. Although Geach uses Frege’s point as the basis for his argument against various forms of expressivism, the author believes that the same argument can be used to support the rejection of representationalist and descriptivist approaches to

language. The Frege-Geach problem is interpreted as an argument in support of the thesis of declarativism, which claims that a single semantic model is needed for all the declarative sentences. The author shows how the theoretical limitations of the representationalist semantic paradigm place different forms of discourse in a disadvantageous position, and postulates a form of expressivism as a general theory of meaning that can overcome these limitations. The arguments are based on the idea that assigning primacy to the act of assertion in a general theory of meaning removes the need for the assumption of radical disparity between different discursive practices, thus emphasizing the essential similarity in the way propositional and conceptual content is constituted.

The first part of the paper consists of the genealogy of moral expressivism and the presentation of the bifurcation thesis, which consists in the assertion that there are two seemingly identical but essentially different forms of assertion: the one about the world and the one that is actually only an expression of the specific psychological states of the speaking subject. In the second part of the paper, the Frege-Geach problem is presented as the strongest criticism of expressivist theories, which shows how expressivist theories assume discontinuity of propositional content in asserted and unasserted contexts. Expressivism thus turns out to be an implausible theory of meaning, and moral, modal and normative vocabularies remain in an unenviable place as parts of objective language. In order to preserve the objectivity of these vocabularies, the fourth part of the paper proposes a general rejection of the representational and descriptivist paradigm of language, and the acceptance of global expressivism in the form of inferential pragmatism as a general theory of meaning that does not encounter the problems faced by representationalism and descriptivism, nor local expressivism. At the very end of the paper, the conclusions reached in these three parts are summarized.

Keywords: The Frege-Geach problem, expressivism, representationalism, semantics, meta-ethics, declarativism, use, assertion.